Wie appelen vaart, die appelen eet

Hoe appels kalfjes werden en Frits weer Piet, is een vaststelling die hieronder uitvoerig wordt uiteengezet. Aanleiding is een schilderij dat vorig jaar door een kunsthandelaar, naar aanleiding van een foto in een veilingcatalogus, werd gekocht en dat nadien tot een opzienbarende ontdekking leidde.

In september 2006 was er verrassend nieuws in de Nederlandse kunstwereld. Een Nederlandse kunsthandelaar had een lang verloren gewaand schilderij van Piet Mondriaan, 'Grazende kalfjes', teruggevonden. Het was een werk waarvan men wist dat het in 1903 op een tentoonstelling in het Stedelijk Museum in Amsterdam had gehangen, maar dat daarna nooit was getraceerd. Decennialang werd de kunstwereld echter misleid door de nadien veranderde signatuur. Al die tijd had het doek daardoor te boek gestaan als een werk van Frits Mondriaan, de oom van Piet. De kunsthandelaar stelde na aankoop echter vast dat het een echte 'Piet' was en dit ontketende een felle polemiek in enkele Nederlandse media. Zijn stelling werd door een paar kunsthistorici betwijfeld. Het schilderij zou te weinig vernieuwend zijn en vooral de grote pink was volstrekt niet des (Piet) Mondriaans. Inmiddels heeft röntgenonderzoek 'harde' feiten aan het licht gebracht die kunsthandelaar Frank Buunks overtuiging staven.

1. P.C. Mondriaan, Grazende kalfjes voor restauratie, olie op doek, 50,2 x 69,3 cm, gesigneerd linksonder en te dateren 1903. Collectie Simonis & Buunk, Ede.

Sleutel

'Grazende kalfjes' leverde, qua voorstelling en stijl alleen al, een meer dan overtuigend bewijs om het aan Piet Mondriaan te kunnen toeschrijven (afb. 1). Frank Buunk kocht het doek - vanaf foto's - als een Frits Mondriaan voor slechts € 2.500 op een veiling in Amsterdam. Hij zag in het schilderij overeenkomsten met het werk van Piet Mondriaan uit de jaren 1898-1903 en als zodanig vond hij het een interessant studieobject bij de vergelijking van het oeuvre van Piet met dat van Frits. Toen hij het werk echter onder ogen kreeg, bekroop hem het gevoel dat het om een Piet Mondriaan ging, vooral gezien het palet en de verf- en lichtbehandeling van diverse elementen in het schilderij. Bovendien vertoonde het stilistisch grote gelijkenis met een werk dat hij in 1999 had verkocht (afb. 2). En dan was er de signatuur, volgens hem jarenlang verkeerd gelezen. Onder de loep bleek de beginletter een in een 'F' veranderde 'P' te zijn (afb. 3 en 4). Dit was gedaan door een klein verticaal verfstreepje te verwijderen. De achterkant van het schilderij bleek bovendien waardevolle aanvullende informatie te geven. Op het spieraam staat geschreven 'Mondriaan', 'No. 2 Grazende kalfjes' en 'Ringdijk 81' (afb. 5, 6 en 7). Na enig onderzoek bleek dat deze aantekeningen de extra sleutel vormden tot de toeschrijving van het werk aan Piet Mondriaan.

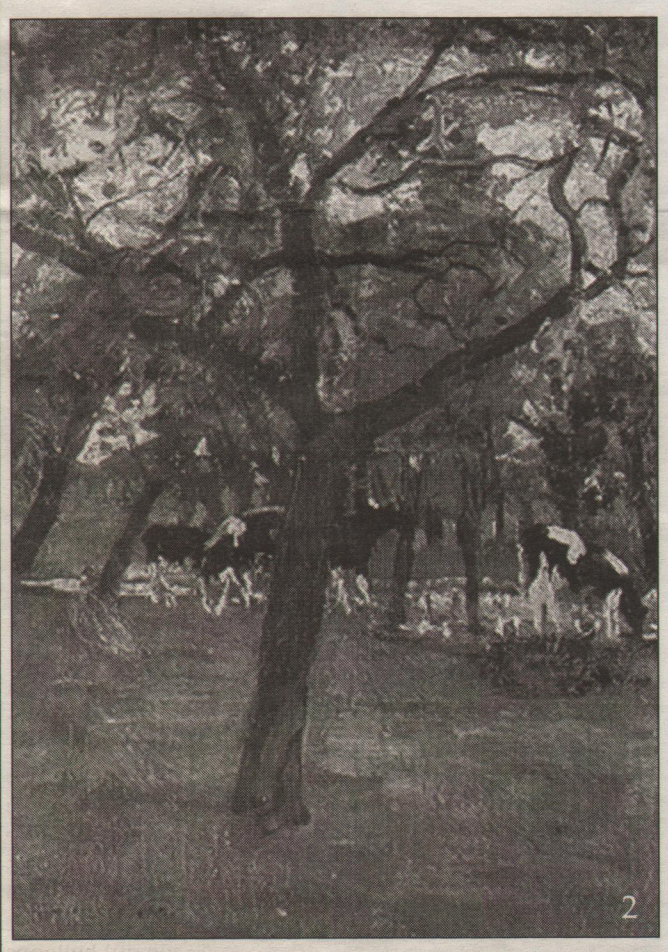

2. P.C. Mondriaan, Koeien onder de bomen bij een beekje, olie op doek op schildersboard, 37,4 x 27,1 cm, gesigneerd linksonder en te dateren ca. 1902-1905. Particuliere collectie, voorheen Collectie Simonis & Buunk, Ede.

Watergraafsmeer, 1903

De eerste annotatie is voor ingewijden duidelijk de handtekening van Piet Mondriaan. Met de tweede werd het schilderij teruggevonden in de catalogue raisonné van het oeuvre van de kunstenaar. In de lijst van 'Unidentified References', werken waarvan het bestaan alleen bekend is door vermelding in catalogi of tentoonstellingslijsten, staat onder 1903 een schilderij met de titel 'Grazende kalfjes'. Dit exposeerde Mondriaan dat jaar op de tentoonstelling 'Kunstwerken van Levende Meesters' in het Stedelijk Museum in Amsterdam. Het was een van de twee werken die hij hiervoor inbracht. De overtuiging dat het hier om het onderhavige schilderij gaat, wordt versterkt door de derde notitie 'Ringdijk 81'. Op dit adres in de Watergraafsmeer nabij Amsterdam woonde Mondriaan van 6 mei 1903 tot 18 januari 1904. Hij heeft het werk waarschijnlijk geschilderd in de eerste maanden dat hij hier woonde en het toen op genoemde tentoonstelling, waar het gebruikelijk was om het meest recente werk te laten zien, geëxposeerd.

Waarschijnlijk is 'Grazende kalfjes' ook hetzelfde schilderij als 'Landschap met vee' dat op 4 mei 1909 in Amsterdam, bij veilinghuis B.L. Voskuil, onder lotnummer 191 werd aangeboden. Binnen het oeuvre van Mondriaan zijn er namelijk maar twee werken van het formaat 50 x 70 cm bekend. Dit zijn 'Boerenlandschap met kippen' en dit 'Landschap met vee', alias 'Grazende kalfjes'. Dr. Joop Joosten, medeauteur van voornoemde catalogue raisonné, die vorig jaar een eredoctoraat kreeg voor zijn wetenschappelijk onderzoek naar Piet Mondriaan, heeft 'Grazende kalfjes' na onderzoek erkend, al vormde het middelste rund een struikelblok: 'Met uitzondering van die koe in het midden klopt het allemaal precies', aldus Joosten in Het Parool.

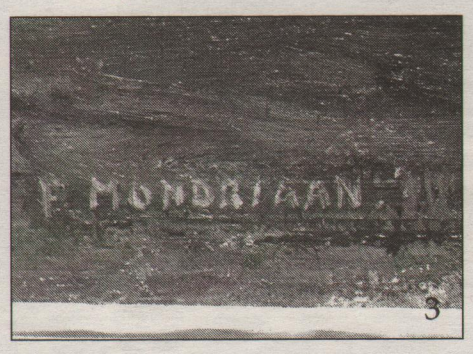

3.

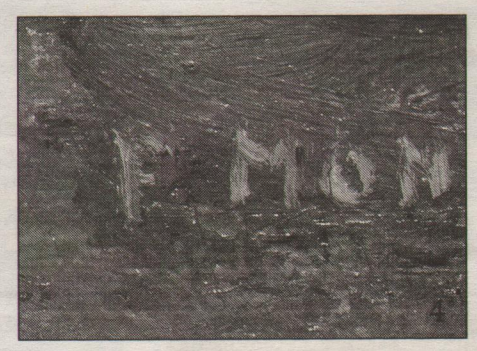

4.

5.

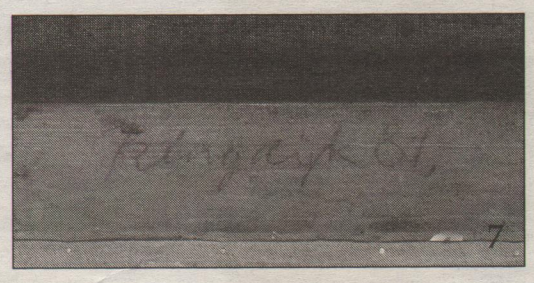

7.

6.

Vergroot kalf

Bij de restauratie ontdekte men tijdens het bekijken en schoonmaken van het schilderij, dat die 'koe' zo'n tachtig jaar geleden van een kalfje vergroot moet zijn tot een pink. Röntgenonderzoek heeft dit inmiddels ook uitgewezen. Onder de middelste koe gaat een éénjarig kalf op hoge poten schuil. Logisch dus dat dit prominente rund een struikelblok vormde! En ook zagen ze dat er oorspronkelijk niet drie kalfjes, maar vier en misschien wel vijf zijn geweest (afb. 8 en 9). De vierde is bewust 'tot gras' overgeschilderd. Over een mogelijke vijfde is nog onduidelijkheid. Aanvullend pigment-, koolstof- en röntgenonderzoek zal nog meer duidelijkheid moeten verschaffen.

Het schilderij zal ook worden opgenomen in een project dat in het voorjaar van 2006 is gestart. Door middel van informatietechnologie zal een groot aantal vroege schilderijen van Mondriaan op authenticiteit worden vergeleken en getest. Een vorm van echtheidsonderzoek in een experimentele fase. Door de wiskundige Ioana Deac en haar promotor Jan van der Lubbe, werkzaam aan de TU Delft, worden zo'n 165 werken van Mondriaan - 150 van het Haags Gemeentemuseum en 15 van de kunsthandel Simonis & Buunk - ondergebracht in een computerdatabase en met elkaar vergeleken aan de hand van 250 stijlkenmerken. Ook andere werken kunnen zo door de computer worden getoetst aan de 'Mondriaankennis' van deze database.

Inmiddels zijn er door de TU Delft ook op drie plaatsen in het schilderij monsters genomen, die meer inzicht moeten verschaffen over de pigmenten en de samenstelling van de verschillende verflagen. Meer informatie over de verflagen zal men tenslotte verkrijgen door onderzoek

- Het onlangs door een Nederlandse kunsthandelaar teruggevonden schilderij 'Grazende kalfjes' van Piet Mondriaan, is vorig jaar in verscheidene publicaties onderwerp geweest van een felle polemiek. Inmiddels zijn er, na onderzoek, enkele interessante ontdekkingen gedaan.
- Het teruggevonden schilderij bevatte op het spieraam niet alleen de titel waaronder het als een werk van Piet Mondriaan was geëxposeerd, ook wordt diens toenmalige adres vermeld.
- Röntgenonderzoek heeft inmiddels aangetoond, dat zich onder dit schilderij nog een ander verloren gewaand schilderij van Piet Mondriaan bevindt, namelijk een stilleven met appels.

van The European Synchrotron Radiation Facility (ESRF) in Grenoble. Hier zal het schilderij in het synchrotron gaan. Dit is een deeltjesversneller, die kan worden beschouwd als een soort superröntgenapparaat, met een doorsnede van circa driehonderd meter. Met een bundel van circa vijftien centimeter wordt het schilderij stelselmatig gescand. Waar normale röntgenopnamen alleen ijzer- en loodhoudende pigmenten laten zien, is het hiermee mogelijk ook andere metaalhoudende pigmenten zichtbaar te maken.

8

9

Verbouwde 'P'

Of Piet Mondriaan de aanvankelijke compositie van 'Grazende kalfjes' zelf heeft gewijzigd, bestaat volstrekte onduidelijkheid. Een theorie van Hans Janssen, conservator van het Haags Gemeentemuseum, is dat oom Frits en neef Piet in dit schilderij hebben samengewerkt. Dat is mogelijk, maar gezien de 'verbouwde' P en de titel op het spieraam, die overeenstemt met die in de tentoonstellingslijst van het Stedelijk in 1903 - alleen op naam van Piet - is dit weinig aannemelijk. Dán is nog een optie dat oom Frits - als hij de hand in 'Grazende kalfjes' heeft gehad - het schilderij van zijn neef Piet na de veiling van Voskuil in 1909 ter hand heeft genomen en de voorstelling naar eigen inzicht heeft veranderd. Wellicht zelfs ook de 'P' van de signatuur.

Wat betreft de verandering van deze signatuur nog het volgende. In de eerste jaren van de twintigste eeuw verkocht het werk van oom Frits beter dan dat van Piet. Iemand, héél misschien dus wel oom Frits, kreeg destijds een 'commercieel ingenieus' idee. Dat veroorzaakte dat met een mesje of scalpel, een streepje van twee millimeter werd verwijderd, waardoor de kunstwereld jarenlang werd misleid.

Laatste nieuws

Bij röntgenonderzoek, uitgevoerd door de TU-Delft, is aan het licht gekomen dat zich onder de 'Grazende kalfjes' een stilleven met appels bevindt, met een compositie die past in de reeks schilderijen van Piet Mondriaan met dit onderwerp. Er zijn minimaal acht appelstillevens van zijn hand bekend, zes geschilderd rond 1900 en twee in de jaren 1903-'05. Vermoedelijk is dit het stilleven dat op de tentoonstelling van St. Lucas (Amsterdam) in mei/juni 1900 in het Algemeen Handelsblad zwaar werd bekritiseerd. Mogelijk heeft Mondriaan zich die kritiek aangetrokken en het appelstilleven 'vernietigd' door het doek te gebruiken voor een ander schilderij. Het appelstilleven als 'ondergrond' is volgens kunsthandelaar Frank Buunk dan ook het sluitend bewijs dat de oorspronkelijke compositie van 'Grazende kalfjes' door Piet Mondriaan is geschilderd. Het werk blijft, zoals het spreekwoord in de titel aangeeft, privébezit van Frank Buunk, die het zal uitlenen aan de musea in Mondriaans geboortestad Amersfoort, te weten het Museum Flehite en het Mondriaanhuis.